

EURÓPA 21. STOROČIA – OSVIETENSTVO EŠTE RAZ?

MARIANNA ORAVCOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Jesenný Paríž bol v dňoch 13. a 14. októbra miestom stretnutia intelektuálov Európy, ktoré sa pod názvom *La Grande Europe a Paris* uskutočnilo pod záštitou francúzskeho ministra kultúry Jacka Langa. Bolo pokračovaním diskusií o budúcnosti európskej kultúry (Praha, Blois) navodených helsinským procesom bezpečnosti a spolupráce v Európe. V tejto súvislosti sa ukázalo, že rastie počet tých, ktorí si uvedomujú významnú úlohu kultúry v uvažovaní o budúcnosti.

Rozhovory sa sústredili do troch okruhov: 1. Renesancia európskeho intelektuálneho spoločenstva, 2. Kultúrne dedičstvo, 3. Kinematografia, televízia a rozhlas. Predovšetkým prvý z nich sa usiloval destilovať z európskej kultúry jej najvladnejšiu ideovú podstatu, originálne iniciatívy, podnety, ktoré by slúžili zároveň ako zdôvodnené východiská pre zachovanie kultúrnej identity Európy 21. storočia.

Z týchto podnetov predložili spravodajcovia jednotlivých okrúhlych stolov okolo 20 konkrétnych návrhov. Ich realizácia – to, či Európa bude mať zoznam kultúrnych pamiatok, chartu práv pamiatok, koprodukčný fond na pomoc kinematografiám v krajinách stredovýchodnej Európy alebo medzinárodné univerzity, či bude v krajinách východnej Európy vychádzať Tocqueville, či vzniknú Dejiny umeleckej avantgardy alebo Dejiny Strednej Európy, Dejiny európskej vedy či filozofie atď. – bude závisieť od politickej vôle ministrov kultúry a spolupráce v dnes už početných nadnárodných inštitúciách.

Motívom stretnutia, zdá sa, bolo to, čo je naliehavejšie, a to potreba ideovej diagnózy súčasného stavu a stratégie, aby si Európa aj v duchovnej oblasti "kodifikovala", chránila a profilovala najvladnejšie myšlienky (demokraciu, univerzalizmus), hodnoty (multilingvizmus, historické a kultúrne pamiatky v širokom slova zmysle), inštitúcie (univerzita a jej pôsobenie, "technické" a umelecké prostriedky komunikácie) v záujme zachovania vlastnej identity, uskutocnenia znovuzjednotenia a napokon i rozvoja. A to v situácii, keď "nie sme najsilnejší", "máme strach" (A. Tourraine), ale zato nás môže spájať tradičná európska hodnota – jednota v rôznosti. Ako podtón zaznievali pritom obavy, už však nie z totality, jej prežívania či rezíduí, ale z možnej straty európskej kultúrnej identity zoči-voči tomu, čo sa globálne označuje ako amerinizácia. Toto výrazné prenikanie iných kultúrnych modelov sa prejavuje nielen ako ekonomická stratégia, ale aj ako jazyková štandardizácia a celková kultúrna expanzia, ktorá, ako sa konštatovalo, najmä vo východnej Európe svojimi vysoko profesionálnymi a technicky dokonalými produktami blokuje rozvíjanie celých odvetví kultúry (napr. kinematografie). Preto sa v diskusiách objavili dve vzájomne ústretové požiadavky: "otvoriť sa periférii, ktorej hrozí, že bude pohltená ako prvá" (G. Cheimonas), a "otvoriť nové horizonty, zakorenené v spoločnej tradícii ... oživiť komunikáciu" (B. Dimitrova).

A naopak, pokiaľ išlo o kultúrnu a jazykovú identitu Európy, vôbec sa nevyskytovali u nás ešte stále obľúbené a za bernú mincu považované abstraktné protiklady typu "svetový kultúrny unitarizmus" (alebo aspoň európsky) oproti "koncu dejín" či "kultúrna a jazyková identifikácia" proti "občianskemu princípu". Bolo to tak zrejme aj preto, že hoci diskusia mala aj strategický rozmer a praktické zámery, nemotivovali ju primárne parciálne politické hľadiská.

V kultúrnej identite Európy sa veľký význam pripisuje jej podstatnému konštitutívnemu znaku – multilingvizmu. (Pri okrúhlych stoloch odznali rozličné praktické návrhy na jeho utilitarizáciu, napríklad návrh, aby 10 % študentov na univerzitách boli cudzinci, alebo návrh upraviť štúdium tak, aby európsky vysokoškôľák hovoril tromi jazykmi, či návrh celoeurópskej medializácie univerzitných vzdelávacích programov.) Ďalej za veľmi významné sa považuje zachovávanie a ochrana tradícií, kultúrnych pamiatok v širokom zmysle – od duchovných po hmotné, vrátane zachovania pamiatok na utrpenie, vzdor, prenasledovanie – a rozvoj umenia. Odznal názor, že film hovorí vlastným jazykom, angličtina sa nemôže stať jeho výlučnou rečou. A keďže to, čo v modernej spoločnosti identitu tvorí, zachováva, prenáša a spája so *záujmami*, sú najmä veľké inštitúcie, pozornosť sa sústredila najmä na univerzitu, ktorá vzišla z európskej tradície ako jej najvlastnejší výraz.

V mnohých vystúpeniach sa ako refrén opakovali, pre mňa celkom prekvapujúco, viac ako 200 rokov staré racionalistické myšlienky a volanie po osvietenstve. Prekvapujúce z dvoch dôvodov – jednak preto, že takýto otvorený a jednoznačný návrat znamená rezignáciu na súčasné filozofické videnie sveta, resp. na jeho možnú použiteľnosť.

Zo súčasného spektra európskych filozofických smerov (ktoré, mimochodom, nebolo reprezentatívne zastúpené – že by kvôli univerzálnej nechuti filozofov vstupovať do dialógu s politikmi?) sa sotva niektorý meritórne vyjadruje k problémom spoločnosti a vlastne ani jeden neanticipuje jej vývin. Postmoderna, aj keď kolážovite zachytáva jej *Zeitgeist*, je svojím entropickým pátosom opakom systematických, programových reflexií. Analytická filozofia už povedala skoro všetko o jazyku, ale z inštrumentálno-pragmatického hľadiska poskytuje len málo o svete. Dediči širokého spektra ľavice či novej ľavice, ktorí ešte donedávna chľbili diagnózy spoločnosti a recepty na budúcnosť, mlčia pred prísilou skutočnej i proklamovanej demokracie, ktorá sa hlási takmer zo všetkých častí Európy.

Druhým dôvodom prekvapenia bola absencia kritiky voči racionalizmu, ktorý bol z myšlienkového spektra zvolený. Veď práve racionalizmus predstavuje myšlienkovú rovinu, ktorá je od faktov, empirie, pragmatizmu pomerne vzdialená a má sklon pretvárať reálne na obraz ideálneho, racionálneho. Konkrétne uplatňovanie racionálne zdôvodnených princípov, navýsosť európskej proveniencie, viedlo k spoločenským katastrofám, ktorých traumou ešte stále veľká časť Európy nesie v sebe a ktoré spôsobili, že sa vôbec začalo hovoriť o potrebe návratu do Európy. Práve zotrúvanie na racionalistických koncepciách spoločnosti spôsobilo, že na mnohých iných, tiež európskych hodnotách sme prestali alebo ešte nezačali participovať. To našu európsku príslušnosť a identitu vlastne zásadne, ale je otázne, či oprávnene, spochybňuje.

Na druhej strane treba pripustiť, že tento príklon k svetlu rozumu je v podstate v istom zmysle v poriadku. Ide vlastne o návrat k najvlastnejšej filozofickej tradícii kontinentálnej Európy, na rozdiel od empiricko-realistickej tradície angloamerickej. Od Huma a Kanta je našim spoločným dedičstvom, koncipovaným ako spoločný univerzálny *esprit d'analyse*, ktorý už od Descarta znamená kopernikovský obrat v chápaní usporiadania sveta, poznávania a hovorenia o ňom. Okrem toho je namieste aj preto, že práve racionalizmus poskytuje modelové riešenia, často, žiaľ, definitívne, nie praktické, ktoré však od stretnutí tohto druhu jednoducho nemožno očakávať.

Keď sa v Paríži pozornosť retrospektívne upierala k pôvodne európskym myšlienkovým horizontom, natískala sa otázka ich proveniencie. Vyslovované sudy a najmä návrhy: navodiť európsku renesanciu, oživiť ducha rozmanitosti, výmeny, objavovania, ducha stredovekých komunít, ktoré na rozdiel od neskorších komunít, založených na myšlienke Blut und Boden či proletárskom internacionalizme, sa sústreďovali okolo jednej myšlienky – transcendentnej a zároveň aj trans- či supranacionálnej; ducha renesančných univerzít, ale aj ducha *respublicae litterariae*, obnoviť európsku "gazette" až po výzvy "dať priestor rozumu, osvietenstvu", ba nechýbalo ani volanie po nových utópiách, ani pripomienka otázky Dijon-

skej akadémie z roku 1750 – všetky tieto výzvy veľmi jednoznačne evokovali paralelu so základnými charakteristikami kulminácie osvietenského smerovania Európy. Teraz rovnako ako pred dvoma storočiami ide o programovú zmenu ľudského spoločenstva, zameranú na všeobecný prospech jednotlivca i celku súčasne. Dnes rovnako ako vtedy (a v európskych dejinách poväčšine) túto zmenu iniciujú západoeurópske krajiny, ktoré veľmi intenzívne a bez výraznejších ruptúr žijú svoje dejiny a tradície a zároveň ich neustále reflektujú v kritike a polemikách.

A dnešné požiadavky zachovania názorovej plurality, neredukovateľnej rôznosti, tolerance, odlišnosti sú tiež rovnako ako osvietenské požiadavky slobody myslenia, prejavu, náboženskej tolerance úsilím riešiť problémy spoločnosti v sfére rozumu a rozumovými, teda rozumnými prostriedkami.

Už vtedy rozmach kultúry medializovaný tlačou realizoval nielen ducha Gelehrtenrepublik, ale spájaj veľký okruh konzumentov do vzdelaného publika naladeného na európsku spolupatričnosť. Podobne má dnes pôsobiť nový časopis či televízne vysielanie s celoeurópskym dosahom.

A napokon, všetky tieto filozofické úvahy i konkrétne kroky sú spojené s etickými, či už ako svojimi predpokladmi, alebo implikáciami.

A už naozaj posledná paralela: aj samotné stretnutia intelektuálov zamerané na programové hľadanie konkrétneho riešenia konkrétnych problémov spoločenstva, akým bolo aj toto parížske, sú obdobou široko koncipovaných osvietenských podujatí, v ktorých boli filozofia, literatúra, umenie i politika hlboko prepojené.

Dnes sa preto treba pokúsiť o "nový univerzalizmus s demokratickými črtami" (J. Semp-run), "spojiť rozmanitosť kultúr so všeobecnými ľudskými právami formou vytvárania medzinárodných univerzít, ktoré by zlučovali všeobecnú povahu poznania so špecifickými podmienkami každej krajiny" (A. Tourraine); za podmienky, že sa bude všeobecne akceptovať kultúrny pluralizmus, multilingvizmus a odlišnosť vôbec.

Problém univerzálneho a partikulárneho a jeho "Aufhebung" či "Austragung" sa objavoval v mnohých rozličných podobách – aj vo vzájomnom vzťahu jazykov, vo vzťahu k ochrane kultúrneho dedičstva a tvorby, fungovaniu masmédií. Problém nacionalizmu (v zmysle neutrálneho politického termínu, ktorý sa aj v tejto "dobrej spoločnosti" občas zamieňal so šovinizmom či xenofóbiou) v tejto súvislosti vstupoval aj v pozitívnej podobe ako opak hroziacej štandardizácie, uniformity, stereotypu.

Aj nové knihy dvoch účastníkov kolokvia, ktoré sa na tomto stretnutí prezentovali – *Critique de la Modernité* sociológa Alaina Tourraina (Fayard 1992, 450 s.) a *Le Souffle de la Langue* s podtitulom *Voies et destins des parlers d'Europe* Clauda Hagégea, profesora na Collège de France (Editions Odile Jucot, 285 s.), súzvučia s celkovým vyznením parížskeho stretnutia.

ETIKA A EKONÓMIA

DAGMAR SMREKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Problém vzťahu etiky a ekonómie je na pôde sociálno-vedného skúmania u nás málo reflektovaným fenoménom. V západných krajinách však dominuje už viac ako desaťročie. Od začiatku osemdesiatych rokov sa v rozličných modifikáciách, ako napr. ekonomická etika, podnikateľská etika, etika manažmentu a pod., presadzuje tak v množiacich sa teoretických článkoch a publikáciách, ako aj na úrovni praktického vyučovania v rôznych typoch ob-